

לימודי החול בישיבת הרב קוק ביפו

- לכתחילה או בדיעבד? -

- א. פתיחה
- ב. יחסו העקרוני של הרב ללימודי חול
- ג. רכישת השכלה – רק לאחר שנים של התרכזות בקודש
- ד. ההתמסרות לתורה בלבד – הדרך לגדל תלמידי חכמים גדולים
- ה. ישיבת הרב ביפו
- ו. שילוב לימודי החול בישיבה ביפו – הוראת שעה
- ז. סיכום

על כן צריכים אנחנו לייסד במרכז הישוב החדש ישיבה גדולה, שתהיה מתנהגת בכל אורחות הכבוד והחיים היותר טובים ומשוכללים, עד כמה שהיד מגעת... **המדעים הכלליים צריכים לתפוס בה מקום רשמי... והכשר ולימוד של שפות זרות, מערביות ומזרחיות, ראוי שיינתנו לתלמידים.**¹

א. פתיחה

בכתבי הרב קוק זצ"ל יש מקורות רבים בדבר היחס ללימודי החול, רבים – ולעיתים נראים גם סותרים, בעיקר בהדרכה המעשית מתי ובאיזה מינון ראוי לעסוק בכך. כדי לברר מקחו של צדיק עלינו לנקוט בהדרכתו של הרב:

אמנם פי שנים יש בקיבוץ הידיעות מכל מאמריו של איש גדול שדורו חזרות שאחריו ילכו לאורו: הא' היא עצם ידיעת החכמה שיש בכל מאמר ומאמר, והב' היא ההשקפה הכוללת על ערך האיש הנעלה ותכונת נפשו הגדולה... **שוק ע"י כל ניצוצי האורה**

* תודתי נתונה לארכיון 'בית הרב', ובפרט למנהל הארכיון, הרב ארי שבט; ל'גנזך הציונות הדתית' במוסד הרב קוק, ומנהלו ר' דניאל רובינוף; ולר' משה נחמני, ארגון 'אור האורות', על עזרתם בכתבת המאמר. להרחבה בעניין הגיל הראוי לעיסוק בלימודי החול, ראה המאמר 'לימוד תורה בגיל הנעורים', צהר ט' [חורף תשס"ב], עמ' 119; וכן המאמר 'משנתו של הראי"ה קוק זצ"ל בדבר הגיל הראוי לעיסוק בלימודי חול, ויישומה בישיבת "תורת ירושלים"', המעין כרך נ"ד גיליון ד' [תמוז תשע"ד], עמ' 43-57.

1. אגרות הראי"ה, אגרת צה (תרס"ח).

המפוזרים בכל מאמר ומאמר, כשיתקבצו יחד, אז תצא התמונה הנהדרה של דמות דיוקנו הרוחני של האדם הגדול, ועל פיה נוכל לצעוד ללכת בעקבותיו.²

ישיבת הרב ביפו טרם נחקרה באופן יסודי, אך מהמקורות שידועים כיום עולה שהתוכנית הייתה לשלב בה גם לימודי חול, ושאכן בפועל כך נעשה. בשל העובדה שהרב יצא לחו"ל בשנת תרע"ד ונאלץ להישאר שם עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הישיבה התקיימה רק כ-5 שנים, ובשנות קיומה הקצרות לא הצליחה לממש את החזון הגדול שהוביל להקמתה. בפועל למדו בה רק כעשרה תלמידים או מעט יותר לאורך השנים, כנראה גם במגוון גילאים. אין מטרת מאמר זה לעסוק בסקירת ההיסטוריה של הישיבה, אלא לברר את משנתו של הרב בשאלת הכנסת לימודי החול לתוכנית הלימודים בישיבות, כשהמידע ההיסטורי על החזון והיישום בישיבה ביפו מסייעים לחדד את הבירור בסוגיה זו.

ב. יחסו העקרוני של הרב ללימודי חול

תורת הרב עוסקת רבות בקידוש החומר ובשילוב הרוח והחומר. כך למשל כתב הרב:³

הגיע הזמן לפרסם בעולם שהקודש, האידיאליות העליונה הראויה להיות נכספת מכל צדיקים, מכל ברי לב, הוא יונק מהחול... ויסור אז מהעולם אותו המצב של המארה העתיקה הרובצת עליו, המתבטאת במאמר הפילוסופי-המוסרי של החסיד בחובות הלבבות: 'שכל מה שמוסיף העולם ישוב, מוסיף השכל חורבן', ויהיו ישוב השכל וישוב העולם הולכים בהדדיות גמורה, ויהיה כבוד ד' לעולם וישמח ד' במעשיו.

יחד עם זאת, הרב מגדיר את חשיבות ההבדלה בין קודש לחול, וכי צמיחת כל אחד מהתחומים מותנית באיזון בין עצמאותו לבין זיקתו לחברו, וכך כתב:

רק עם ההגדרה הנכונה, עם ההבדלה המדויקת בין הקודש ובין החול, תקום ההתאחדות שביניהם וההתייחדות השורשית הנמצאת במקורם, הנותנת בשביל כך לשניהם עוז ועוצמה, יופי ויפעה.⁴

העולם כולו סובל הוא מהתערובת של החול עם הקודש בלא סדר, מה שמביא לידי ההתנגדות ההדדית של אלה היסודות, של החול אל הקודש ושל הקודש אל החול.⁵

2. עין אי"ה שבת ח"א, פרק א', סעיף יט.

3. מאמרי הראיה, הקודש והחול ו, עמ' 406. וראה אגרות הראי"ה, אגרת תשנ"ג: "הנה אנחנו לי-ה עינינו תלויות, למלך שהשלום שלו, והננו מסתכלים ברחבה בכל המסבות והעלילות, ונדע שגם האור המועב, המגושם ומוסגר במסגרות רוכסי הטבע, איננו כי אם קצה תחתון מחבלי קודש של נסי נסים אשר לעושה נפלאות גדולות לבדו, אשר בהגדלת כלי החכמה והתאגדות הענפים כולם אל שרשם, נוסיף אומץ בגבורה של מעלה, ובאלוקים נעשה חיל".

4. מאמרי הראי"ה, נאדר בקודש, הקודש והחול, פסקה ת, עמ' 407.

מתוך יחס זה לעולם החול, רואה הרב חשיבות רבה מאד בלימודי חכמות החול:⁶

כל מה שיחסר לאדם מחכמות העולם, נגד זה יחסר לו עשרת מונים מן התורה, אמר רבנו הגר"א ז"ל לנאמני ביתו.⁷ על כן עם הגברת עז התורה, הרחבת החכמה העולמית לפי האפשרי מוכרחת היא. אם אי אפשר לו לכל בן תורה להיות חכם רשמי בכל מקצעות המדעים, אבל אפשר לו להיות איש יודע את המצב הכללי של החכמות בעולם ואת פעולתן על החיים; למען יכיר את הסגנון הכללי של צביון הרוח שבדורו, כדי שידע איך לפרנסו ולהטיבו.

אך מלבד התועלת שיש בידיעת החכמות, רואה הרב ערך רוחני בעצם ידיעתן, ללא קשר לצורך להשתמש בהן להשפעה רוחנית.⁸ בשמונה קבצים מבאר הרב את מעלתן הגדולה של חכמות העולם כחלק ממצוות אהבת ה', ואת זיקתן העמוקה ללימוד התורה:⁹

לפעמים מוצאים את אור התורה דווקא במקום רחוק... בדרך כלל, אין המחיצה בין התורה והחכמה גדורה כראוי. הרינו צריכים לדעת כמעט את כל המדעים כדי לברר יפה את התורה, ומתי הוצאו אלה מן התורה, אין לנו בירור. עסק הרפואה כולו הוא בתורה, שהרי באגדות הש"ס הכניסו אותו... בכלל, מביאים כל המדעים להכרה האלקית ולאהבת אלקים, א"כ הם כלולים בציווי של שמע ואהבת, שע"ז סובב והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך.

בנוסף, מדגיש הרב את אחריותם וחובתם של תלמידי החכמים לעסוק בחכמות, משום שכך החכמות עצמן מתעלות (מאמרי הראי"ה, עמ' 438-439):

והנה אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת היתה סיבה להגיע לקדושה ולמעלה עליונה, כי היו מאחדים אותן עם קדושת התורה, להשכיל יותר בחכמת ד' יתברך על ידי החכמה הניכרת בברואים, ונמצא שהיו מתעלים על ידי זה עניני האהבה ויראה, ויתר המידות הקדושות... אבל עכשיו שנמסרו אלה החכמות לאומות העולם, הריקים מדעת תורה ויראת ד', נמרטו מהן הגדפין [=כנפיים], וע"י ריבוי חכמתם מתנשאים להכחיש שרשי הדת, מפני שאינם מבינים עמקי התורה, והחכמות שמתרחבות מהן אינם כי אם דברי חול, למטה ממדרגת אותן החכמות, ולא יפנו למעלה.

5. שם, פסקה יב, עמ' 408.

6. עקבי הצאן, סוף מאמר 'דרישת ה'.

7. עיין בהקדמה לספר 'אוקלידוס' לר' ברוך ב"ר יעקב משקלוב שכתב שם ששמע מפי רבינו הגר"א ז"ל: 'כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות, לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נלמדים יחד' (הערת הרצי"ה שם).

8. עין א"ה ברכות ה"ב, פרק ו' סע' טו.

9. קובץ א', תתק.

ומסיים הרב:

כי אם היו [=תלמידי החכמים] אוחזין ביושר תורתנו הקדושה, הייתה דעתם מתרחבת לזכות לדברים הרבה, והיו מקדשים שם שמים גם ע"י אלה החכמות, וכשמונעים הטוב יתנו על זה דין וחשבון, כי עלינו להיות לאור גויים להמשיך יראת ד' וידיעת אחדותו ית' בעולם, והכלים הנאותים על זה הוא חכמה ובינה שנגד העמים¹⁰, שהם חשבון תקופות ומזלות והדברים הדומים להם, כי בזה יתקרב קץ פדות נפשינו וגאולתינו.¹¹

ג. רכישת השכלה – רק לאחר שנים של התרכזות בקודש

על אף החשיבות הרבה שהרב רואה בעיסוק בלימודי החול, במישור המעשי הוא מדריך לעסוק בהם רק לאחר עיסוק מרובה בתורה, ועבודה רוחנית ביראה ובמידות. כך כותב הרב:¹²

ויען שלשלמות תוה"ק צריך ג"כ ידיעות של חכמת העולם, בכמה עניינים, וביחוד כדי להשיב לאפיקורס, שהוא דבר נחוץ בזמננו מאד, על כן אני מזכיר את מה שאמרו רבותינו הגר"א ז"ל¹³, ומהר"ל מפראג ב"נתיבות עולם" נתיב התורה פ' י"ד,¹⁴ אחרי הזהירות של התמדת התורה וניקיון המידות והמעשים, ביחוד מהכעס, מהגאווה והעצבות, שהם ראשי המידות הרעות, ועם הקביעות התמידית בכל יום בפנימיות התורה כ"א לפי השגתו. ובזה בדוק ומנוסה הוא, שאחרי כל אלה ההקדמות לא יזיקו לו ח"ו כלל ידיעות החכמות, כשיילקחו בשיעורים לשם שמים, אדרבא יוסיפו לו אומץ בעבודת השי"ת...

ייתכן, אמנם, שהכנות ברמה כזו נדרשות דווקא לעיסוק משמעותי מאד בחכמות העולם, או דווקא למי שאורה חייו פרוש ומסוגר במוצהר מכל ענייני העולם הסובב (כמו מקבל אגרת זו וחוגו), וממילא לכאורה יש לגביו סכנה בחשיפה לדברים חיצוניים.

ב'אורות התורה' ישנה הדרכה מפורטת ביחס להדרגתיות הדרושה בלימוד על מנת להצמיח תלמיד חכמים, ושם אכן מדריך הרב לעסוק בלימודי החול רק לאחר עיסוק מרובה בתורה. על מנת להדגיש את סדר התפתחות הלימוד יובאו הדברים בחלוקה לסעיפים:¹⁵

10. "נגד" במובן מול, וראה דברי הגמרא (שבת עה, א) על הפס' "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" (דברים ד', ו).
11. מקורות נוספים ראה גם באוצרות הראי"ה חלק ב' עמ' 239; מאמרי הראי"ה עמ' 505; שמונה קבצים א', תתסו; אגרות הראי"ה אגרת תרב ("העיקר השני"); אורות הקודש חלק א עמ' סג ואילך, ועוד.
12. אגרות הראי"ה, אגרת מ"ג (תרס"ז).
13. דהיינו דברי הגר"א שהובאו לעיל (ליד הערה 7).
14. "ואם כן מזה נראה כי יש ללמוד חכמת האומות, כי למה לא ילמד החכמה שהיא מן השם יתברך, שהרי חכמת האומות גם כן מן השם יתברך שהרי נתן להם מחמתו יתברך..." (עיי"ש באורך במה מדובר).
15. אורות התורה ט', ג.

תלמידי חכמים שתורתם אומנותם צריכים להשתדל שתהיה דרכם נכונה לפניהם, מטרתם צריכה שתהיה ברורה להם, כדי שיהיה רוחם אמיץ ודעתם שוקטה, נוחה ומיושבת. א... אחרי שיבואו לאותה המידה של הבנה טובה בעומקה של הלכה, בידיעת צורתא דשמעתתא על דרך ישר ונכון, על ידי שימוש תלמידי חכמים במידה הגונה, עד שידע לעיין בכל סוגיא כראוי וידע גם כן להקשות ולתרוץ על פי דרכה של תורה במשא ומתן של הלכה.

ב. אז צריך שתהיה ראשית השתדלותו להקיף בתחילה את כל הלכות הרי"ף כפשוטן בבקיאות הגונה. וזה נקל מאד להשיג על ידי קביעות מתונה. העבודה הזאת היא נעימה מאד מצד עצמה ומצד הציור המענג הקרוב לתכלית, של ההקפה הכללית לדעת את הסכום הכללי של כל ההלכות, לפי הקירוב היותר גדול למקורן בש"ס באופן כולל ג... וכשילך בדרך זה בכל יום תמיד, יחבר עם זה שיעורים להקפה כללית בתורה שבכתב, וזמנים הגונים מדי יום ביומו לקניין הידיעות של האגדות, המדרשים, ספרי המוסר, המחקר והקבלה, בשמירת המדרגות, וריוח זמן למחשבה עצמית, להרחבת הרגשות הטובות, ושיעור קבוע לתלמוד בגירסא, מדי יום ביומו, וזמנים מפוזרים לביורר עומקה של הלכה בהרחבה ופלפול בענינים מפוזרים, כדי להרחיב את הדעת ולהתעמק בעיון, שהוא נצרך מאד לכל דורש תורה.

ד. וכשיטגל לו בקיאות מקפת בהלכות הרי"ף, ממילא תולד בקרבו התשוקה לדעת ההלכות על בוריין, וירבה לעסוק בתלמוד, בבלי וירושלמי, בתוספתות וכל דברי חז"ל, מתוך הכרה פנימית בנחיצות ההרחבה והביאור. ועיקר העסק יהיה לו תמיד קבוע בגירסא של יסודות ההלכות ועקרי דברי תורה, עד שהשכלול של הידיעה בכל המקצועות והפרטים ישלים גם כן את דעתו בכל יתר הענינים הנדרשים לאדם, ויהיו נהנים ממנו עצה ותושיה. ה. וכשילך באופן כזה יוכל לקבוע לו זמנים גם כן להכישת החכמות והידיעות המועילות לאדם בעולם, המרחיבות את חוג דעתו ונותנות לו אומץ לצרכי החיים, ויהיה מקובל על הבריות ומוצא חן בעיני אלוקים ואדם.

יש לשים לב שבדבריו אלה הרב לא עוסק בלימוד לימודי חול ברמה גבוהה, אלא בהשכלה כללית של תלמיד חכם המעורב בדעת עם הבריות, ידיעות "המרחיבות את חוג דעתו ונותנות לו אומץ לצרכי החיים, ויהיה מקובל על הבריות ומוצא חן בעיני אלוקים ואדם".¹⁶

16. הדרכה כזו ראה הרב אצל רבו הנצי"ב, שהנהיג כן ב'אם הישיבות', ישיבת וולוז'ין, וכפי שכתב הרב: "הגאון הנצי"ב הוא באמת דורש השכלה נאמנה וחפץ בכבודה של תורה, שהרב הרועה עדר ד' יהיה איש בעל מדות תרומיות ובעל נימוס וידיעת התבל במידה נחוצה לתנאי החיים, ביחוד שידע שפת המדינה. ואם יתנגד לקביעות עתים ללימודי חול, הוא מיראתו שלא יעשו התלמידים השכלתם קבע ותורתם עראי. בכל זאת עשה עתה תקנה גדולה שאלה מהתלמידים שכבר באה דעת התורה אל קרבם וגם התחוללה דעתם עליהם, יקבעו עתים מזומנים ללימודי חול בתא מיוחד ועפ"י הדרכת מורים מובהקים" (מאמרי הראי"ה עמ' 126). על הרקע לכתיבת מאמרו זה של הרב על הנצי"ב, ראה 'שרי המאה', חלק ו, עמ' 250). למקורות נוספים בכתבי הרב

הדרכתו זו של הרב לא הייתה רק לצורך גידול תלמידי חכמים, אלא לכלל התלמידים, על מנת לבנות את אישיותם מתוך התמסרות לתורה. כך כותב הרב באחת האגרות המפורסמות ביותר בסוגיה זו, המכונה 'אגרת החינוך':¹⁷

מטרת החינוך היא להכשיר את האדם לצורתו המתקנת, שהנקודה המרכזית שבה היא לעשותו טוב וישר... כי כל מה שתהיה מושרשת בלבו של אדם יותר הקריאה בשם ד', כן יגדל טובו וישרו, ויהיה יותר מאושר לעצמו ולחברה כולה.

מתוך כך, כותב הרב אודות לימודי החול:

...וכאשר לתכלית השרשת הקריאה בשם ד' בלב ונפש ביחיד ובאומה בכללה, דרוש תלמוד קבוע, משחר טל הילדות של האדם, על כן לקח מקום בראש החינוך הישראלי תלמוד תורה, ודוקא תלמוד תורה ולא ידיעות אחרות, שאין מטרתן כי אם להכשיר את האדם למלחמת החיים, ולא לעשותו טוב וישר לפני ד' ואדם. זאת היא הדרך העתיקה, אשר בה הלכו אבותינו מעולם, וע"פ דרך זה נשמר שם ישראל בכלל, והצליחו גם עשו פרי, שיצאו מגדולי הדורות המצוינים מאורי אור בעד האומה ובעד כל העולם כולו. הכשרת האדם למלחמת החיים נחשבה בנו תמיד למדרגה השניה של צדדי החינוך, ולא עצם מטרתו.¹⁸

בסוף האגרת, מבאר הרב את הזירות הרבה הנדרשת לאלה המוכרחים ללמד את בניהם לימודי חול:

בשאלה זו ראה גם גנזי ראי"ה ד, עמ' 24; פנקסי הראי"ה א', עמ' שא, פנקס ד (פנקס יג, הראשון ליפו), פסקה קמז: "אחרי ההעמקה המיושבת ונתינת מקום ראוי...עם הביצור הטוב של עומק הדעת...אמנם זהו רק כשישוב הכל לרשות היחיד...", ועי' שם בהערה 6. ראה גם אגרות הראי"ה, אגרת ל"ב, בה מבאר הרב שלמלחמת הדעות תועיל אמנם ידיעת שפות ומדעים, אך עיקר הניצחון יהיה כניצחון דוד על גולית: "לבאר ולהסביר עומק חכמת דעת ד' אחד ואורה של תורה, בצירוף קטן של סגנון נהוג בתכסיסי מלחמה, כקלע ואבן, אע"פ שאינו דומה כלל לקובע נחושת ושריון קשקשים של גולית, לא לחרבו ולא לעץ-חניתו...".

17. אגרות הראי"ה, אגרת קע (תרס"ט).

18. וראה אגרות הראי"ה אגרת תרנד: "והדבר הזה כ"כ פשוט אצל מייסדי ה'תחכמוני' ומנהליו, עד שגם הם בעצמם היו תמיד מיעצים לכל שוחר בעצתם, שיותר טוב הוא לתן את הילדים לת"ת (=שערי תורה), למען ישארו בני תורה במלא המובן". בהקשר דבריו אלה על השיבות ההתרכזות בקודש לבניין הרוחני של האדם, ראוי להביא את דבריו של תלמידו, הרב משה צבי נריה זצ"ל, שהקים את ישיבת כפר הרא"ה כשישיבה קטנה ללא לימודי חול: "אין מקום בישיבה ללימודי חול. מי שניחן בדעה מבין כי לשם ביטוסו של הקודש בלב ונפש, נחוצה הבדלה גמורה בין קודש לחול. שכרם של מרבי שעות לימודי קודש לא יקופת, וכבודן של ישיבות הקודש שיש בהן תערוכת-חול במקומו מונח, ברם, רוח של ישיבה עם כל המורם ממנו והנוגע מתוכו, אין בכל אלה" (זרעים', ניסן ת"ש). בדומה לכך כתב תלמיד אחר של הרב, הרב שאול ישראלי זצ"ל: "בהיותה לפי תכונתה מוסד תורני הדואג לעליית התלמידים בתורה, התנגדה [הישיבה] לכל תנועה מסוג זה בין כתלי הישיבה, בהיות תנועה זו מסיחה את דעת התלמידים מהלימוד והשקידה, וממעטת על ידי זה את הכוח החינוכי של הישיבה" (זרעים', אייר תרח"צ).

גם אלה אשר החיים הכבידו עליהם את אכפם, והם מרגישים לחץ כבד ברוחם מדאגת החיים הזמניים של בניהם, והרשו להם לצרף לתכונת החינוך חול אל הקודש, אל נא ישכחו, כי צירוף זה צריך שמירה גדולה, שלא יבא הדבר לידי זיוף המטבע החינוכית שלנו בכלל... אל נא ישכחו, כי לא שפות זרות, לא לימודים שמגמתם היא הכשרות חומריות, יצאו ביחוד מציון, – אלא 'כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים'.¹⁹

הווה אומר, ישנן שתי מטרות להתרכזות בלימודי הקודש בגיל הצעיר: 1. חינוך יהודי שורשי 2. העמדת תלמידי חכמים גדולים.

יחד עם זאת, הרב הדריך לעסוק גם בגיל צעיר בלימודי חול בסיסיים שלא נועדו להרחבת ההשכלה אלא למניעת בורות, וכך הנהיג בתלמוד תורה 'שערי תורה' ביפו, בו למדו מלבד לימודי הקודש גם חשבון, כתיבה ותולדות עם ישראל, כשעה-שעתיים ביום.²⁰

ד. ההתמסרות לתורה בלבד – הדרך לגדל תלמידי חכמים גדולים

כאמור, מלבד התועלת החינוכית הרבה שראה הרב בלימוד על טהרת הקודש, הוא ראה הכרח בלימוד בדרך זו בכדי להצמיח גדולי תורה.²¹ כך כותב הרב באגרת לרב מימון:²²

19. בכמה מקומות באגרותיו מביע הרב את דעתו שמוסדות שמשלבים לימודי חול בגיל צעיר מיועדים רק למי שאנוס (!) בשל הכרח כלכלי וכדומה: 1. "והמלחמה הדרושה לנו נגד מוסדות כהגימנסיא, היא לייסד, **לאלה המוכרחים ליתן לבניהם לימודי חול**, בתי-ספר ערוכים ומסודרים ברוח התורה והיהדות הנאמנה, וכבר התחלנו בענין, וד' יעזרנו ע"ד כבוד שמו" (אגרת תקלא [תרע"ג]). 2. "מייסדי ה'תחכמוני' ומנהליו בעצמם עומדים תמיד הכן ליעץ לכל אב דורש עצתם, אם יתן את בנו למוסד או למוסד שהוא כולו קודש, שאם אך יש כה בידו אל ינתק את בנו אפילו לשעות קצובות ממקור החיים של תורה שבכתב ושבע"פ. **רק לאלה האנוסים** מאיזה טעם וסבה, הדוחפת את גלגל חייהם, לחנך את בניהם בחינוך שיש בו למודי חול, הנם עומדים מוכנים להצילו ממקומות כאלה שיחד עם חינוך כזה, יכנס בו, במתכוין או גם שלא במתכוין, זרם של כפירה ופריקת עול התורה בכלליה ובפרטיה" (אגרת תרמד [תרע"ד]). 3. "...אלה שהולכים לתומם, ובמר נפשם חפצים הם להגן על בניהם ועל הבנים של בני גילם, שהם חושבים עכ"פ את עצמם שהם אנוסים... ויתנו את הילדים למקומות שהסכנה למינות וכפירה כבר היא בוערת בכל תוקף מזורתה. וממילא כשישחרוני לפקח על בית כזה, שלא יתקלקל מתכונת היהדות שלו, לא אוכל לדחותם, וחייב אני לסייע בהצלה. והדבר הזה כ"כ פשוט אצל מייסדי ה'תחכמוני' ומנהליו, עד שגם הם בעצמם היו תמיד מייעצים לכל שוחר בעצתם, שיותר טוב הוא לתן את הילדים לת"ת, למען ישארו בני תורה במלא המובן, והשבו את המוסד לקיבול של הצלה בשעת משבר ודחק סכנה" (אגרת תרנד [תרע"ד]). 4. "הרי אנו מצויים ועומדים לייסד בתי-ספר כאלה, שהאבות שמוצאים את עצמם אנוסים ליתן לבניהם חינוך כזה, שיש בו ג"כ ידיעות חול, לא יהיו מוכרחים למסור את בניהם לאלה שמשפיעים עליהם מינות וכפירה" (אגרת תרלה [תרע"ד]).

20. על כך ראה במאמר ב'המעין' (צוין לעיל הערה 1), עמ' 46.

21. בשיחה שקיימתי בעניין עם אחד מגדולי התורה בציבורנו, בשאלה האם בהעלאת נושא זה יש משום ביזוי תלמידי החכמים בציבורנו שצמחו בזמננו בישיבות תכניות, המשיל הוא זאת בדברי הז"ל על יתרון לימוד תורה בארץ ישראל על פני לימודה בחוץ לארץ. וכי מי שיטען טענה זו ייחשב למבזה כל תלמידי החכמים שלמדו בחו"ל? הרי הם עצמם מודים בכך שאם היו לומדים תורה בארץ ישראל היו גדולים יותר מכפי שזכו

אנכי לא פעם אחת בחנתי את תלמידי הת"ת [שערי תורה], והנני מעיד נאמנה שתקוה להעמיד לנו דור של ת"ח יראי ד' וחושבי שמו, דבקים באהבת תורה ויראת שמים, חריפים ושנונים, כימי עולם, דוקא מהמוסד הקדוש נשקפה לנו, ודוקא מצורתו המסורתית הקדושה ההולכת בעקבות שלמי אמוני עם ד' גדולי התורה והיראה מעולם... דוקא מבית המדרש העתיק וממתמידיו תצא תורה ואורה לישראל... חורבן נורא הוא לישראל, חלילה, אם יאפסו ח"ו החדרים, בתי הת"ת, והישיבות, ע"פ צביונם העתיק, אפילו אם יבאו תחתיהם בתי-ספר וגימנסיות מרופדות ברפידות של אמונה ויראת שמים.

דהיינו, הרב רואה סכנה נוראה עד כדי חורבן(!) אם לא יהיו מוסדות על טהרת הקודש, וזאת משום שדווקא במוסדות אלה קיימים התנאים המאפשרים הצמחת תלמידי חכמים גדולים²³.

מקור לדבריו אלה של הרב מוצאים אנו כבר בחז"ל, שאמנם ראו ערך בחכמות²⁴ ובעיסוק בהן,²⁵ אך הדריכו את הלומד שלא ללמוד באופן ש"יערבב אותו מן החכמה"²⁶: "כי העושק יהולל חכם ויאבד את לב מתנה"²⁷ – כשחכם מתעסק בדברים הרבה, מערבבין אותו מן החכמה, ו'יאבד את לב מתנה' – מן התורה שניתנה מתנה בלבו של אדם". אם כי מאמר חז"ל זה אינו מתייחס דווקא ללימודי החול, אלא לאופן שבו נקנית התורה – מתוך התרכזות בלימוד, ומניעת הסחת הדעת לדברים אחרים, חשובים ככל שיהיו.

כדברים האלה פסק הרמ"א, שגם הוא ראה ערך בעיסוק בחכמות, ואף עסק בהן בעצמו (כמובא בהערה):

ואין לאדם ללמוד כי אם מקרא, משנה וגמרא והפוסקים הנמשכים אחריהם, ובזה יקנה העולם הזה והעולם הבא, אבל לא בלמוד שאר חכמות... ומכל מקום מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות, ובלבד שלא יהיו ספרי מינים.²⁸

בחוץ לארץ! כך גם בענייננו, ב"ה יש לנו תלמידי חכמים רבים, אך אם הם היו לומדים בגיל צעיר על טהרת הקודש, היו גדולים יותר!

22. אגרות הראי"ה, אגרת תקע (תרע"ג).

23. כך גם הייתה דעת רבו של הרב, הנצי"ב מוולוז'ין, על אף יחסו החיובי לעיסוק בחכמות (ראה 'העמק דבר' שמות ל"ז, יט; במדבר ח', ב-ד), כפי שעולה מדבריו הן בתשובותיו והן בפירושו על התורה – ראו המובא במאמר ב'המעין' (ציון לעיל הערה 1) עמ' 47-48.

24. עד כדי תקנת ברכה על חכם מאומות העולם, והגדרה שחכמתו היא חכמה אלוקית – "שנתן מחכמתו לבשר ודם!"

25. ראה למשל שבת עה, א מצווה לחשב תקופות ומזלות. למקורות נוספים ראה אנציקלופדיה תלמודית, חלק טו, חכמות חיצוניות; ספר 'שערי תלמוד תורה', שער ז.

26. שמות רבה ו', ב.

27. קהלת ז', ז.

28. שולחן ערוך, יורה דעה רמ"ו, ד. וכך מעיד הרמ"א על עצמו: "מכל מקום אומר ששהדי במרומים שכל ימי לא עסקתי בזו [=לימודי חול], רק בשבת ויום טוב וחול המועד בשעה שבני אדם הולכים לטייל, וכל ימות החול אני עוסק כפי מיעוט השגתי במשנה ובתלמוד ובפוסקים ובפירושיהם" (שו"ת הרמ"א, סימן ז). ישנם אמנם

מובן שאין כוונתו לאסור עיסוק בקביעות בלימודי החול, וכשאדם מגיע לשלב בו הוא לומד רפואה למשל, ודאי מותר ואף חובה שיהיה קבוע בלימודי החכמה, אך בשנות קביעותו בתורה עליו לעסוק בדרך קביעות רק בתורה.²⁹

להבהרת חשיבות הריכוז בלימוד, ממשיל זאת הרב ליחס בין לימודי תורה שונים:³⁰

אם רואים אנו שאפילו במקצוע הקרוב, אם הסיגנונים מחולקים, לפעמים עיון אחד סותר ומעכב על חבירו, ליוצא מתלמוד אל תלמוד אין שלום, ורבי זירא התענה דלשתכח מיניה תלמודא בבלאה כי היכי דלא ליטרדיה בהיותו בארעא דישראל מתעסק בתלמוד ארץ ישראל – קל וחומר שיש לפעמים למנע מעסקי ידיעות חיצוניות וחילוניות כי הכי דלא נטרדו את הנפש מההתקשרות הפנימית שלה באריגתה את התכנים העליונים של הקודש.

בהתייחסו לבית ספר תחכמוני ביפו ששילב לימודי קודש וחול, כותב הרב באגרת לרב חרל"פ על חשיבות הלימוד על טהרת הקודש, על מנת שיתאפשר להצמיח תלמידי חכמים בעלי שיעור קומה:³¹

...כי מוסדים כמו ה'תחכמוני', כמה שיהיו מכוונים כדי לעשות סייג לתורה מפני התפרצות המינות והכפירה, לא על ידם נבנה לקומם את פלטת ישראל. מקור החיים וההצלה הנצחית ישאר לעולם בבתים הגדולים, שמגדילים בהם אך תורה ויראת שמים, כמובן תורה בהרחבתה וגדלה, לפי כח המקבלים ולפי הכרח הדור, ויראת שמים בטהרתה ועזוז קדשה. מעדרי קודש כאלה, שמקום מרעיתם הוא הישיבות האיתנות, רק מהם יקומו לנו שרי קודש, גדולי תורה, רבי פעלים בעבודה ובמדות תרומיות, כאשר מעולם זאת על ישראל.

מגדולי ישראל שהנהיגו שילוב קודש וחול בקהילות שונות, אך ברוב הישיבות לאורך הדורות, הונהג שבזמן הלימוד בישיבה לא עסקו בלימודים אחרים, וכפי שמדגיש הרב בין השאר באגרתו הנ"ל לרב מימון, אגרת תקע, שזהו הצביון העתיק של מוסדות התורה (עי"ש עוד בפנים).

29. בדומה לדברי האור שמח (הלכות תלמוד תורה א', ב), שיש שני גדרים במצוות הקביעות בלימוד תורה ומניעת ביטולה, האחד לכל אדם מישראל, והשני ללומדי תורה וכן כתב גם הרב עצמו במאמרי הרא"ה, עמ' 198.

30. שמונה קבצים, קובץ ז', פסקה י'. וראה גם קובץ ב', רפ: "כל ציור דוחק באיזו מידה את חבירו, בזמן שאינו מתייחס עם הראשון לשכללו ולהרחיבו יותר. ועל פי זה כל חכמה דוחקת במידה ידועה את רגלי חברתה... כל הידיעות שבעולם, הפנימיות והחיצוניות, הקודש והחול, הטוהר וטומאה, הקרוב והרחוק, מתאחדים מצד נשמת ההכרה... אבל מי הוא הגבר שכבר הסיר את המחיצות מהכרתו הפנימית, צדיקים בני עלייה מועטים הם, ורובא דעלמא לא בעלי הכרה כי אם בעלי סגנון הם, וצריכים הם שמירה בדרך כלל, שלא לצאת מעניין לעניין. וליוצא ולבא אין שלום, זה היוצא מישיבה לישיבה, ומתלמוד לתלמוד, וקל וחומר לאין ערוך להסתכלות חול וטומאה מהסתכלות קודש וטהרה. על זה נאמר כל המוסיף גורע..." וראה גם שמונה קבצים, קובץ ה', קמב.

31. אגרות הרא"ה, אגרת תרמד (תרע"ד).

משום כך הדריך הרב את ההורים ביפו לשלוח את בניהם לתלמוד תורה 'שערי תורה', וכפי שכתב: "ולא נייעץ שום אב שרק אפשר לנו לפעול עליו שיקדיש את בנו כליל קודש להתגדל בתורה בטהרתה, שיעתיק אותו ללימודי חול גם לשעה או לשעות ביום, בשחר טל ילדותו ביחוד".³²

ה. ישיבת הרב ביפו

לכאורה, דברי הרב במקורות שהובאו לעיל אינם עולים בקנה אחד עם תוכנית הלימודים בישיבה שהקים הוא עצמו ביפו.

ישיבת הרב ביפו, שהוקמה בשנת תרס"ט, הייתה מיועדת לבני גילאים שונים, "מחלקות" בלשונו של הרב, ותכניתה כללה גם לימודי חול. אמנם לימודי החול תוכננו להיות "חוץ מזמן הלימוד בישיבה",³³ אך עצם העובדה שהישיבה מצמצמת את שעות הלימוד, "שלא יארך יותר משמונה שעות ליום", ומעמידה מורים מטעמה ללימודי החול, מהווה שינוי מהמקובל בישיבות.

התליך הקמת הישיבה ארך כשנתיים,³⁴ ולראשונה מוזכר הדבר באגרת מכסלו תרס"ז:³⁵

על כן איני מוצא תרופה למחלתנו כי אם ע"י כינוס, שיהיה בתחילתו קטן בכמותו, ובלא שום כחל ושרק של פורמאליות, רק בהכרה פנימית אדירה, שהחובה עלינו עכשיו ביותר להשיב לתחייה את רוח עמנו, המתעלף מעצר רעה וצימאון, והמכונסים המעטים יהיו אנשים לא זקנים, שיש להם כישרון של קדושה אלוקית, מחוברת בדעה בהירה וטהרת לב במוסר אמת, והם יסכימו לעשות קבע את הלמוד של כל מה שנוגע לרעיון ומחשבה שבתורה, עם כל התרחבותו הגדולה, בצירוף חינוך והנהגה של בריאות הגוף והרוח, ובצירוף השתמשות נכונה בידיעות המדעים לפי מרום הזמן, לכל ענפיהם ולכל הרגשותיהם, המסתעפים והרחבים, כדי שיתחדד יפה סגנונם ותתרחב דעתם, לכוון ברוח נכון ספרות טובה וחיה ממקור ישראל ביסודו ובהרחבה כללית בשכלולו. אז יראו בנינו את עוזנו וכבודנו, את אמיתתנו ועושרנו הרוחני, וע"י זה יטהר וירומם רוחם ויחזק לבבם, להשגב בעז עמנו ובהרמת קרן ארץ חמדתנו, שהיא בית חיינו ותקוותנו לדור דורים...³⁶ ואשרי חלקנו אם נוכל לקבוע באה"ק מוסד קבוע, ישיבה מיוחדת, תחכמוני, ללימודי חכמת דתנו הק', שבה יכנס כל מה שהוא נוגע ללימוד הדעות והאמונות, במובן רחב מאד, לתורה ולמוסר...³⁷ כללו של דבר, יסוד ישיבה קטנה לעת עתה בכמותה, ובלתי ניכרת כמעט

32. אגרות הראי"ה, אגרת תרנד (תרע"ד).

33. אגרות הראי"ה, אגרת צח.

34. על רעיון הקמת הישיבה וההכנות להקמתה ראה למשל אגרות הראי"ה, אגרות מד, נב, נש, צז-קק, ובאגרת רח הישיבה כבר קיימת. וראה גם 'צמח צבי' אגרות ג, ד, ו, ט.

35. אגרות הראי"ה, אגרת מד, עמ' מה.

36. שם עמ' נב.

37. שם עמ' נג.

בפורמליותה, בארץ הקודש ללימודי התורה הפנימיים, **בצירוף המכשירים הדרושים לזה להרחבת הדעת והארת החיים**, דבר זה הוא פתח תקווה לישראל ממש כערך יסוד הרעיון של כללות חבת ציון לכל תכונותיה, שבכללותה הננו רואים חזות רב, ביותר אנחנו עדי הראיה העומדים על אדמת ארץ אבות.

אך למעשה באגרת זו לא מדובר על סוג חדש של ישיבה לבחורים, אלא על מכון לתלמידי חכמים, שהרב מכנה אותו "כינוס" ו"ישיבה מיוחדת", וכפי שהרב מדגיש שזה צריך להיות לקבוצה קטנה ונבחרת – "שיהיה בתחילה קטן בכמותו", ולתלמידי חכמים מבוגרים – "והמכונסים המעטים יהיו אנשים לא זקנים".

אפשרות של הקמת ישיבה לבחורים, מוזכרת באגרת שנכתבה חודשיים מאוחר יותר, בשבט תרס"ז, כשהרב מסופק באגרת זו אם אכן זה אפשרי מבחינה מעשית:³⁸ "אך לפי המצב פה קשה לכוון בזה ישיבה חשובה של בחורים... ואולי עוד אוכל להוסיף על זה את ההתרגלות שעל פי דרכי, דהיינו שיהיה הלימוד של המוסר והיראה קבוע מדי יום ביומו בשעה הגונה, לא בדרך ארעי, ולא בדרך התפעלויות לבד, כי אם בדרך לימוד למען השגת תכלית ידיעה ככל הלימודים שבקודש ובחול...". באגרת זו מדובר על ישיבה סטנדרטית, שאפילו לימודי אמונה מסודרים הרב מסופק אם יהיו בה, ק"ו שלא לימודי חול.

באגרת זו לא מציין הרב את מטרת הקמת הישיבה, ועל כך נוכל ללמוד מאגרת ששלח לאחר כשבוע לגיסו, הרב יוסף רבי, בדבר האפשרות שיעלה ארצה ויהיה שותף להקמת הישיבה:³⁹

מחויב הדבר שפה תהיה ג"כ ישיבה הגונה... כדי שהכבוד הרוחני יהיה יותר מוכרע, וכשיצא לפעול על הצדדים היבשים שלנו (=הציבור החילוני, מ.א.) בהמשך הזמן תהיה עמו ג"כ חשיבות הגונה, וזכות יקרא דאורייתא, שהיא בע"ה רטייה גדולה לכל מחלה כללית... וכאשר נראה שיש ע"מ לסמוך, נוכל בעה"י להתחיל בהתחלת העבודה, דהיינו לקרא איזה סך של בחורים חשובים, העולים בערכם יותר ויותר מהילדים שלומדים גם עכשיו גפ"ת... ולא נעלם מכבוד יידי חפצי מני אז, ומה גם עתה על אדמת הקודש, שיהיה קבוץ קבוע ששם יהיו קובעים שיעור הגון על כל הלימוד הנוגע למוסר ויראת שמים בדרך לימודי תורי, בדרך עיון ושינון, בבקיאות ובחריפות. רק מזה, ממוסד כזה, נוכל לקוות תשובות גדולות על המוני השאלות העומדות על הפרק זה ימים רבים, ואולי ג"כ דורות, בענייני ישראל וא"י...

למצוינים ביותר מבין התלמידים, מיעד הרב את התפקיד לעסוק בלימוד חכמת ישראל:⁴⁰

38. אגרות הראי"ה, אגרת נב.

39. אגרות הראי"ה, אגרת נט, עמ' סה-סז.

40. אגרות הראי"ה, אגרת קיח. המושג 'חכמת ישראל' כולל את העיסוק בתורה באופן מדעי – כגון לימוד הצדדים ההיסטוריים והלשוניים במקרא ובדברי חז"ל, ניתוח הספרות והשירה המופיעים בהם וכדו'. וראה אגרת תרב: "אי-אפשר כלל שיוכשרו הלבבות להגינות העליון של תורת אמת, בדעת ד', כי אם עם ההכשר המלא של

...המגמה הראשית של הישיבה לקבוע ג"כ חלק רשום מהמצוינים ביותר להעיונים הרוחניים, ליסד על דרך הקדושה אמיתת חכמת ישראל לכל סעיפיה, בכל הרחבתה, עד שלא יהיו עוד חכמת ההסתוריה והבקורת, הגיון הדעות, הפיוט וכל ענפיהם, שייכים דוקא לאותם האנשים החפצים דוקא בהירוס התורה ואמונת השי"ת.

לימוד האמונה יוביל בהמשך גם לעיסוק בתורת הסוד, על ידי הראויים לכך מבין התלמידים:⁴¹

מגמתי ביסוד ישיבה חדשה להישוב החדש בכללו, להחיותו בטל של תורה ולקבוע למוד קבוע ומפורסם בהלכות דעות ואמונות, שגנזי תורה בארחות הקבלה לכל דרכיה יקחו בה חלק בראש.

מגמה נוספת מציין הרב להקמת הישיבה, והיא להעמיד תלמידי חכמים בשיעור קומה גדול מאד, באופן שישפיעו על האומה כולה, ואף על האנושות כולה:⁴²

אנו מחויבים לשאוף דוקא לגדולות, דהיינו שנביא את הישיבה למצב כזה, עד אשר תוכל להוציא מקרבה גדולי ישראל, במובן המלא של המלה, גדולי דעה כאלה, שיוכלו לעמוד בראש השורה של ההשפעה על הכלל בישראל ובעולם, ע"י הגיונות לבבם ומעשיהם... ועפ"ז אנו צריכים ליחד חלק קבוע בעד ההתייחדות להחלק הרוחני שבתורה כולה, להידיעה הרחבה והכבירה של דעת ד', בצירוף כל המכשירים הישנים והחדשים הדרושים לה, **באופן שתצא ממקור הקדושה העליונה של תורת א"י השפעה קולטורית** [=תרבותית] **אדירה בעולם, אשר תגיע לידי זה ש'מלכים יראו וקמו, שרים וישתחוו'.**

להקמת הישיבה, אם כן, יש כמה מטרות, ובהן: א. עיסוק מסודר ושיטתי בלימוד אמונות, דעות, מוסר ותורת הסוד. ב. על ידי כך תהיה יכולת השפעה על הדור, להרים את רוחם של לומדי התורה, לקחת חלק בתקומת עם ישראל בארצו, ולפתח יכולת התמודדות עם החילוניות. ג. העמדת רבנים לקהילות היישוב החדש. ד. העמדת גדולי תורה שישפיעו תרבותית על האומה ועל העולם. יתכן

כללותן של החכמות הרוחניות, שכל המקצוע הרוחני שבתורה, המחקר, הפילוסופיה, המוסר, המידות, הפיוט והשירה, וחלקים רחבים מחכמת הנפש כבר הוא רצוף בזה".

41. אגרות הראי"ה, אגרת קיב, וראה גם אגרת קיד.

42. אגרות הראי"ה, אגרת קיח, וכעין זה גם באגרת עז, וראה צמח צבי, אגרת ו, עמ' יא, ולאור זה תובן תמיהת הרצי"ה על הרש"ט גפן באגרת ד שם, עמ' ז. בשנת תרע"ו, לאחר מלחמת העולם הראשונה, הרב כתב שחורבן הישיבות במלחמה צריך להוביל להתחדשות בסדרי הלימוד, כולל הכנסת השכלה כללית לישיבות, ראה אגרת תשעג. לאור כל המקורות המופיעים במאמר זה, הכרח להבין אמירה זו כמתייחסת לתלמידי חכמים בשלבים מתקדמים מאד בלימוד התורה, ולא לסדר היום הישיבתי של בני הישיבות, וכעין מה שמופיע כאן.

שהיו מטרות נוספות, אך הרב מדגיש ששתי הראשונות הן העיקריות: "כל המטרות הצדדיות, יוצאות הן משתי אלה העיקריות".⁴³

בסיוון תרס"ז, באגרותיו של הרב אודות ההכנות להקמת הישיבה מזכרים לראשונה לימודי חול. באגרת לרב שם טוב גפן, שהקשר הדברים מראה שנכתבה במענה לתכנית לימודים שהכין ושלח לרב, עונה לו הרב:⁴⁴

אמנם בדבר הפרוגרמה, ודאי חפצי גדול להרבות אור הדעת הכללי בין יחידי סגולה, המצוינים בתורה ויראת שמים של אמת, ועל אדמת הקדש ביחוד. ועיקר המטרה צריכה להיות, שיהיו לנו ת"ח מובהקים באמת כשנים קדמוניות, וכאשר באמת במובן הרחב של דעת התורה, נדרשת לה כל חכמה חשובה, וגם מדומה, על כן הננו צריכים להראות דרך לפני תופשי התורה העתידים, איך להשתמש בכל ידיעה לשכלולה של הגדלת התורה... אין לנו להתבושש בהסכמת גדולינו מעולם, שהיו להם כל החכמות לרקחות ולטבחות לתורה. כי רק בזה נוכל להעמיד חכמים שיקראו חכמי ישראל באמת, אבל כיון דנחת לפירודא אז הדברים לוקחים להם צורה זרה, וכשמתערבים בזה עוד יסודות מוסריים בלתי שהורים, אז אין שיעור לעוצם הסכנה. על כן הננו צריכים מאד להחזיק בכלל זה העתיק, שכל החכמות כלולות בתורה, במובנה האמיתי והרחב, וממילא הן כולן צריכות להבנתה והרחבתה.

באגרת זו מסתבר שהכוונה לבחורים צעירים - "תופשי התורה העתידים"⁴⁵.

ובאגרת שנשלחה אל הרב על ידי הרב אריה לייב גורדון⁴⁶, בה מכנה הרב גורדון את הרב "הגאון האמתי המהלך בין נהרי נחלי אש ושלג, ומוסר נפשו לפשר ביניהם", עולה מדברי הכותב מטרת הרב בהכנסת לימודי החול לתכנית הישיבה:⁴⁷

43. אגרות הרא"ה, אגרת קב. על מטרת הישיבה להעמיד תלמידי חכמים העוסקים באופן שיטתי בלימודי האמונה ראה גם באגרות קמו, קמט, שמת, ועוד. על מטרת הישיבה להתמודדות עם החילוניות ראה גם באגרות: צח (עמ' קיז-קי"ח), קז (וראה לשונו שם: "כי כל הפרצות מתחזקות רק מפני שהם צווחים שבבתי-החינוך הישנים אין בהם רוח דרך-ארץ ורעיון לאומי, אבל כשיתמלא זה החיסרון, לא יהיה להם פתחון פה, וממילא תהיה יד יראי ד' מתרוממת, ויהיה הישוב ראוי ביותר לעורר רחמי עליון לקירוב גאולה אמיתית בע"ה"), קיח, קמד, קמט, רמ, תלז, ועוד. וראה גם אגרת שלט, בה מודד הרב את הצלחת הישיבה בכך שהיא מצליחה להשפיע על יחסם של החילונים לתורה: "מכל אלה הסעיפים יחד ת"ל הולכת אבוקת האור ומתגדלת, וב"ה בפנים אחרות מביטים כבר הרבה רחוקים על הדת והיהדות, מעת אל עת אשר יופיע יותר אור מגמתנו, וכ"ז מוסיף און ואמץ בלבבי להתחזק בשם ד' להגדלת פעלנו".

44. אגרות הרא"ה, אגרת עז.

45. ואכן, בפרוגרמה של ר' שם טוב גפן מדובר על בחורים בגילאי 14-19. ביחס למטרת הקמת הישיבה, מזכרות בה מספר סיבות להקמת הישיבה במתכונתה זו, אך היא עוסקת בעיקר בצורך להעמיד ליישוב החדש רבנים שיתאימו לצרכי הקהילות ולרוח השוררת בהן. מקור המידע בספר על הרש"ט גפן, בעריכת ידידיה ונגרובר, שיראה אור בקרוב בע"ה.

46. מחבר 'עיון תפילה' ו'תיקון תפילה' בסידור 'אוצר התפילות'.

לפי דעתי יכתוב הדרת גאונו מודעה בהחבצלת בסגנון כזה "אני חפץ לכוון ביפו ישיבה קטנה לעת עתה של עשרה בחורים מצוינים בשכלם ושקידתם, ואני אהיה להם לעינים להראותם דרך הלמוד האמתי, ואדאג לפרנסתם, וישיבתי זאת תהיה ראשיתה מצער ואחריתה ישגא בעזה"ל", **ואת כל הרעיון הצפון בלבו בנוגע להשכלת התלמידים לעשותם למשכילים אמיתיים אשר ידעו ללחום מלחמת ד' נגד פריצי עמנו – זאת לא יגלה לעת עתה במודעתו זאת, כי קנאי עיר הקדש שאינם יודעים מה לפנים ומה לאחור יניאו אותו בדבר הזה.**

בשנת תרס"ח נקט הרב בצעדים מעשיים, ובין השאר פנה לאנשי 'המזרחי' בחו"ל:⁴⁸

על כן צריכים אנחנו לייסד במרכז הישוב החדש ישיבה גדולה, שתהיה מתנהגת בכל אורחות הכבוד והחיים היותר טובים ומשוכללים, עד כמה שהיד מגעת. שם צריך שיהיה תופס החלק היותר גדול לימוד התורה שבכתב ושבעל פה בסדרים טובים, שיהיה כולל בקרבם גם את כל המובן של חכמת ישראל בדורנו גם כן. החלק הרוחני והמדעי שבתורה לכל צדדיו צריך שיהיה נלמד בזכות שווה, כקביעות ההלכה והתלמוד. הסדרים החיצוניים צריכים שיהיו עשויים בטעם טוב, המוצא חן בעיני כל איש ישר ומנומס, הבניין, התלבושת, ההתהלכות עם הבריות וכו'. **המדעים הכלליים, צריכים לתפוס בה מקום רשמי בלשון הקודש, והכשר ולימוד של שפות זרות, מערביות ומזרחיות, ראוי שיינתנו לתלמידים, חוץ מזמן הלימוד בישיבה – שלא יארך יותר משמונה שעות ליום – על ידי מורים וספרים טובים, עד שבהמשך של זמן לימוד של שש-שמונה שנים יוכלו לצאת מקרב ישיבה כזאת אנשים משוכללים, שיהיו באמת תפארת לישראל ולא"י.**

בחלופת אגרות עם בעל 'דורות הראשונים', הרב יצחק אייזיק הלוי, שהתמנה לעמוד בראש ועדה לקידום מוסדות החינוך בארץ ישראל מטעם 'התאחדות החרדים' בגרמניה,⁴⁹ מבאר הרב את סדרי הלימוד הראויים לפי דעתו:⁵⁰

הנני רואה מתוך דברי כבוד גאונו, שגם הוא שיחיה מסכים על הצורך הגדול, שיש לנו כעת, לעשות את הבנים, המגודלים בתורה ויראת שמים, חמושים כפי ההכרח בזיון של הידיעות

47. מקור האגרת במאמרו של ר' משה נחמני, 'שעריה נעולים', המצוי באינטרנט באתר 'ישיבה' (www.yeshiva.org.il). בחותמת הדואר בצד השני של הגלויה מופיע התאריך 17.1.07 (למניינם, ולמניינו – ב' שבט תרס"ז).

48. אגרות הראי"ה, אגרת צח.

49. ראה אגרות ר' יצחק אייזיק הלוי, עמ' 136, אגרת 64.

50. אגרות הראי"ה, אגרת קמט. מהשוואת אגרת זו לאגרותיו של ר' יצחק אייזיק הלוי (בספר אגרותיו עמ' 150-153), נראה ששני הנוסחים המופיעים שם הם טיוטות, ולבסוף כנראה נשלחה אל הרב אגרת שלישית המשלבת ביניהן, שכן הרב מתייחס לשני הנוסחים, אך גם מצטט ממכתבו של הר"א הלוי ביטויים שאינם מופיעים בשני הנוסחים כלל, ואכמ"ל.

השימושיות, הנוגעות לצרכי החיים, למען לא יהיו הם בגדלם החלק היותר חלש מהאומה, כי אם יוכלו בעוז רוח להרים קרן בדעותיהם הטהורות ומעשיהם הטובים, לעמוד במעמד של כבוד והדר נגד המשחיתים המהרסים את כל חומות בית ישראל, השורפים את כל מועדי אל בארץ. ההבדל בינינו איננו אם כן אלא בשם: אנכי קורא לאלה המחלקות, שבהן נהיה מושיטים לתלמידים את הידיעות השימושיות, ביחד עם היסוד העיקרי של תורה ויראת שמים במידה היותר רחבה האפשרית, בשם 'המחלקות התחתונות של הישיבה', וכבוד גאונו קורא לאלה 'בתי ספר נמוכים' או 'בתי ת"ת'. הנני בכל לב מסכים לשינוי-שם זה, רק שהדבר יעשה ביסודו, והמחלקות הללו תהיינה כפרוזדורים, להביא את הטובים שבתלמידיהם אל הישיבה, שאליה עינינו נשואות.⁵¹

הוסכם, אם כן, בין הרב לרב יצחק אייזיק הלוי שיש צורך להכניס לימודי חול, אך רק ל"מחלקות התחתונות של הישיבה", דהיינו בגיל הצעיר יותר, לפני הכניסה אל עיקר הישיבה, וכפי שהרב כתב לרב יצחק אייזיק הלוי באגרת קודמת:⁵² "והמחלקה העליונה היא באמת הישיבה. בקרבה לא ימצא מקום כי אם לתורה, אבל לתורה בכל עשרה ותפארתה" (ההדגשה במקור). גם באגרת הנוכחית מוסיף הרב וכותב: "בעצם הישיבה, כבר אמרתי במכתבי הקודם, שכל מגמתי היא שבה יהיה מקום רק לתורה, אבל לתורה במובן הרחב והמקיף שלה, הכולל את כל חלקיה, בין מצדה המעשי, בין מצדה העיוני והרוחני".

עיון באגרותיו של הרב מלמד כי התועלת לשיטתו בעיסוק בלימודי החול למאבק בחילוניות היא מכמה פנים:

- א. הקרנת המסר, כלפי היישוב הישן והיישוב החדש, שייתכן חיבור בין קודש וחול, ובניית תודעה שמי שקשור לעולם החול אינו צריך בשל כך להתנתק מהקודש, וכן להיפך.⁵³
- ב. מענה לצורך בהעמדת רבנים ליישוב החדש.⁵⁴
- ג. מענה לבחורים שעלולים להימשך אחר התרבות החילונית - הישיבה אמורה להוות כתובת חילופית לבחורים שוחרי דעת, שעלולים ללמוד במוסדות חילוניים ולהיפגע מבחינה רוחנית:⁵⁵

51. הכנסת לימודי החול לתוכנית הלימודים בגיל הצעיר דווקא, סותרת לכאורה את משנתו של הרב כפי שהובאה לעיל, ובפרק הבא תהיה לכך התייחסות.

52. אגרות הראי"ה, אגרת קמו.

53. אגרות הראי"ה, אגרת עז.

54. אגרות הראי"ה, אגרת קמו ("תכלית הישיבה בראש תהיה, שהמצויינים שיתחנכו בה יוכלו להיות רבנים במושבות", עמ' קפו); קמט; רעז ("כדי להכין לנו אנשים בעלי כשרון, גדולי תורה וקרובים לרוח הישוב החדש, שיוכלו לפעול עליו, וכדי להחיות בכלל בטל תורה את כללות הישוב, צריכים אנו ליסד ישיבה חשובה מרכזית מכוונת ביחוד לשם הישוב"); רעה; ועוד.

55. אגרות הראי"ה, אגרת רמ.

"עלינו להקדים, כפי היכולת, לעשות דבר ממשי בעד המצוינים שבבעלי כשרון המתגדלים בארץ, לבל ילכו שבי אחרי מוסדי ההרס, ההולכים ונושאים ראש, מפני שיש להם מחזיקים נלהבים מעברים. וישיבה אחת שלמה בצביונה, ממולאת בתורה במובן רחב, ומותמכת בתכסיסי החיים כפי הצורך, תכריע את כל הישוב כלפי זכות..."⁵⁶

בפועל אכן נלמדו לימודי חול בישיבה, וכפי שכותב הרב באגרת:⁵⁶

מלימוד חול לומדים הם: השפה הצרפתית, הנהוגה פה בין חשובי העמים היושבים בארץ, והגרמנית, היותר פועלת לעדן את הרגש של בני בית המדרש, מדברי ז'רגון אשכנזי מתולדתם. נקוה ג"כ לקבוע שעורים לערבית, לתורקית,⁵⁷ בהתרחב הענין בע"ה. מטמתיקה, למודי הטבע, הגיאוגרפיה ההסתוריה⁵⁸ והסגנון העברי בטעם ספרותי, לכל אלה מקבלים הם שעורים.

אם כן, מצד אחד הרב מכניס לישיבה לימודי חול וכן מאפשר לתלמידים לעסוק בלימודי מלאכה, אך מצד שני זה לא לימוד לכלל התלמידים, אלא רק למי שרוצה, כלשונו⁵⁹: "שיהיו מהם מתלמדים במשך שנות לימודם, חלק הגון מידיעות שמושיות". וכן באגרת נוספת, לאחר ציון זמן הלימוד ביום שהוא עשר שעות, באה תוספת:⁶⁰

הערה: גדולת הרוח המתחדש בכנסת ישראל בארץ ישראל תעודד בנו את התקווה שיימצאו לנו לימים הבאים גם גדולי תורה כאלה שירצו ליהנות דווקא מיגיע כפם. ע"כ אם ירצה, כל אשר ישארו רוחו מן התלמידים, ללמוד גם אומנות במשך זמן למוד, יוכל ללמוד שלש שעות בכל יום במחלקה הנועדה למלאכה⁶¹, ואם יצטרך אח"כ עוד להשתלם במלאכתו

56. מתאריך ו' תמוז תר"ע. האגרת וההערות עליה באדיבות ארכיון 'אור האורות'. האגרת מופיעה גם בספר חיים של יצירה עמ' 52-53, עם מספר שינויים משמעותיים. עדות כללית על לימודי החול בישיבה יש גם ב'צמח צבי', אגרת ט, עמ' לא.

57. ראה אגרות הראי"ה, אגרת צח: "...זה פשוט, שאם המצוינים שבחכמי תורה ויראת שמים יהיו יודעים את השפה הערבית והתורכית, יחד עם מדרגה הגונה של השכלה, אז בהיותם ע"פ הפצם לנתיני תוגרמא [=תורכיה] יוכלו לזכות לכל המשורות היותר רמות בממלכה, ולפעול טוב הרבה על ישראל".

58. מקצוע זה נלמד בין היתר מתוך הספר 'זורות ראשונים' של הרב יצחק אייזיק הלוי, ראה אגרות הראי"ה, אגרת רעב: "...ספרו הגדול, החביב עלי חבת נשמה, נחשב אצלנו לאחד הלימודים החשובים מאוד. ולפעמים אני מרצה לפנייהם פרקים מתוכו, בהוספת השקפות. ואקוה בע"ה כשיסודר הענין יותר, שיחזיק ספרו דמר, וכל הלמודים והעיונים המתלויים אליו, מקום גדול והגון מאד".

59. אגרות הראי"ה, אגרת קמו.

60. מתוך אגרת של הרב שטרם נדפסה, באדיבות ארכיון 'אור האורות', נכתבה בשנת תרס"ז.

61. שהוקמה לצד תלמוד תורה 'שערי תורה', ראה אגרות הראי"ה, אגרת קמו (עמ' קפז): "ואותם שיש להם נטיה למלאכה יתלמדו איזה שעות ביום בבית-המלאכה, אשר כבר הועמד עמנו פה במוסד 'שערי תורה', (שזה מקרוב אשר נוסד, ערך שנתיים, ועתה הוא עומד ב"ה במדרגה כזאת, עד שהבנק אנגלא-פלשתניא הכין על ידו ארון-ברזל, ע"פ תכנית הארונות האירופאיים, בפורמאט גדול, והם מלאים רצון מטיב המלאכה), עד שיצאו

ביותר, יוכל, אחר גמר חוק למודו, למצוא על זה סעד מהישיבה. והוא שווה ביתר חיוביו וזכויותיו לשארי התלמידים, באין שום הבדל כלל. אמנם קצב זמן לימודיו הרוחניים של זה התלמיד העוסק במלאכה, במשך הזמן הקצוב, יהיה אך שמונה שעות ליום.

מה הייתה, אם כן, דעתו של הרב ביחס ללימודי החול בישיבתו שביפו? הרב כותב במפורש שרצונו שיהיו בה גם לימודי חול, בשלבים הראשונים של הלימוד. כיצד זה מתיישב עם דבריו שהובאו לעיל, להימנע מעיסוק בלימודי חול בגיל צעיר? כמו כן, רואים אנו שבישיבה עצמה, ב"מחלקה העליונה", אין בכוונת הרב להכניס לימודי חול. מדוע למעשה כן נלמדו לימודי חול אפילו בישיבה עצמה?

ו. שילוב לימודי החול בישיבה ביפו – הוראת שעה

כשהרב הגיע לארץ בשנת תרס"ד, היה היישוב היהודי בארץ קטן מאד, כ-60,000 איש בלבד, כשבין אנשי היישוב הישן להיישוב החדש היו הבדלים מנטאליים שיצרו מתחים גדולים. הרב מתאר בכמה אגרות איך היה נראה איש היישוב הישן בעיני איש היישוב החדש:⁶²

...יסוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של חניכי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי-העולם, המואסים בתורה ובמצות, כי אם גם חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חדות החיים ואומץ הלב, הרחבת הדעת, וגאוות הלאום השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורץ לב, את העיניים התועות המראות ייאוש ושנאת החיים...⁶³

הדבר גרם גם לאנשים יראי שמים מהיישוב החדש⁶⁴ "להביט על התכסיס החיצוני היותר מיושן, שהיה מקומו מכיר אותו בעת אשר ארץ ישראל היתה פינה נבדלת מכל המון החיים, בעין של תימהון והצטמקות של צער, בצירוף הרגשה של עלבון".

לנו ג"כ גדולי-תורה שיהיו בעלי-אומנות, המתפרנסים מיגיע-כפם, או אנשים מוכשרים לכל עסקי החיים, ותהיה התורה נלמדת דוקא לשמה, משום תכלית החיים שבהגיון התורה וחבתה".
.62 אגרות הראי"ה, אגרת קמו, עמ' קפה.

.63 תיאורים קשים אלה משקפים את האופן בו התייחסו אפילו "חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים", אך משמע שהיה גם חלק מאנשי היישוב החדש שלא התייחסו כך. הרב עצמו הביע הערכה רבה לאנשי היישוב הישן, וכפי שכתב באגרת תקטו: "היישוב הישן הזה, אשר עשה לנו חיל גדול ונפלא, אשר העמיד מוסדות רבים וגדולים, לתורה ולאמונה, לחסד ולצדקה, לחמלה ולרחמים, בהיותו נכון על הבסיס הראוי לו, על בסיס הקדושה, והדרת שיבת אמונים... הנותן חיים בחשאי, ברז צניעות חבתו, לו ולכל אגפיו, בכל מלא רוחב ארצו הקדושה, ומעודד ומקשר מחזק ומחיה ברוחניותו, את כללות הישוב החדש, וכל סניפיו ההולכים ומתפתחים...".

.64 אגרות הראי"ה, אגרת תכז, עמ' עט.

האווירה הגלותית ששררה בקרב אנשי הישוב הישן, באה לידי ביטוי בתחומים שונים. כך מתאר הרב את מוסדות החינוך:⁶⁵

הדרך הישן בחינוך יש בו תוך תמציתי טוב, והיינו קדושת האמונה ויראת שמים, אבל יש בו חסרונות רבים. חסרון הסדר החיצוני של המחנכים והמתחנכים, שהרבה גורם העוני... בצורה החיצונית של בית התלמוד, בניקיונו הפנימי, בתלבושת המורים, בסדרי נימוסיהם, בתלבושת התלמידים, במהלכם, וכאלה.

אך חמור מזה, גם תכני החינוך הושפעו מכך. הרב מבאר שכשמחנכים לחיי מסכנות וחושבים בטעות שכך היא הדרך הנכונה יותר בעבודת ה', שכביכול יראת שמים נבנית רק מתוך שאדם ידכא את כוחותיו, אזי נוצרים נזקים רוחניים:⁶⁶

עוד יש חסרון פנימי כללי, שהוא באמת מסבב הכול... הפרעות בסדרי החינוך, אותם שנשמכים על רגש המתחש לפי הפרסום ליראת שמים, כלומר שרבים טוענים שזהו דווקא דרך האמונה, ובזה מגדלים יהודים כשרים כחפץ השי"ת, זה נובע מפני חסרון דעת ד' בידיעה מסודרת... בארצות שהמעמד החברותי מכריח שיהיו החיים מסודרים, בתיקון חיצוני עכ"פ, אין הדבר ניכר, ובא"י, שהעניות, החלוקה [=ההישענות על כספי החלוקה] והממשלה העזובה [=חוסר המשילות שאפיין את השלטון התורכי] גם יחד, הנם מכשירים שצורות דמיוניות בתוכן החיים הרוחניים יוכלו להטביע את המטבע שלהן על החיים החברותיים ולהזיקם - ניכר ההפסד הרבה.

גם הצמיחה הלימודית של לומדי התורה נפגעה, כתוצאה מאווירה זו. כיוון שרבים מתושבי הארץ היו אנשים מבוגרים שעלו לארץ כדי לסיים בה את חייהם ולהיקבר בה, שרר בה עוני משום שלא עסקו במלאכה ויצרנות אלא נשענו על כספי החלוקה המצומצמים שהגיעו מנדבנים בחו"ל, ולא הייתה אווירה של צמיחה שתיצור שאיפות גדולות. בשל ה"מיתון" הנפשי והרוחני וה"דריכה במקום" שאפיינו את הישוב הישן, גם לא היה היצע של משרות תורניות עבור לומדי התורה, דבר שיצר בקרב רבים מהלומדים חוסר מוטיבציה לימודית:⁶⁷

כי באמת לא רק אותה המניעה של חלק השלא-לשמה, שמצד חסרון רבנות, הוא לבדו הוא הגורם בשפלות-הידיים של הלומדים בישיבות, שאינם יוצאים אל הפועל לפי ערך כישירוניהם, כי אם בכלל תרדמת החיים הבאה ע"י הרוח הישן, שהוחזק ובא מאותה התקופה שהיתה עדיין הארץ חרבה, ורוב הגרים בה לא באו כי אם לצפות ליום האחרון ולהיקבר בקרבה, וימי חייהם היו רק שלשלת של קבלת החלוקה, המצומצמת ומחוברת באי-כבוד, ותפילות על מקומות הקדושים החרבים בעוונותינו הרבים, שהיה חסר מעיקרו

65. אגרות הראי"ה, אגרת צח, עמ' קיז.

66. שם.

67. אגרות הראי"ה, אגרת קמו, עמ' קפג.

את זרם החיים הטבעיים ומרוצתם העליזה, המעוררת לעבודה מעשית ושכלית... ורק ע"י התעוררות חיים של הישוב החדש, כשיהיה מחובר באור תורה באופן גדול ומצוין, ישוב גם הישוב הישן וכל לימודי ד' אשר בתוכו לתחיה.

הרב אמנם מדגיש בהמשך דבריו שלא כל לומדי התורה ביישוב הישן מתאימים לתיאור הנ"ל, אך זוהי האווירה וכך הם פני הדברים ברוב המקרים, ומוסיף⁶⁸ :

וכל אשר תחדל העניות לדכא את חיי המצוינים שבבני תורה שבישוב הישן, כן יראה יותר הדרם. ע"כ גדולה היא מאד החובה להרחיב את המעמד החומרי של יחידי-הסגולה, הנמצאים במספר הגון בין הישוב הישן בכלל, ובשפע ביחוד בירושלים.

מעבר לקושי שיצר הפער הזה להמשך התפתחות הישוב בארץ, נוצר מצב בו הישוב החדש לא היה יכול למנות לעצמו רבנים שיקדמו אותו רוחנית, יפסקו הלכה, וידריכו את הציבור. תלמידי חכמים מתוך היישוב החדש עוד לא היו, ולקחת תלמידי חכמים מהיישוב הישן לא היה אפשרי, בשל ההבדלים המנטאליים הגדולים בין הרב לאנשי קהילתו. וכך כותב הרב באגרתו לרב יצחק אייזיק הלוי:⁶⁹

מניעות פנימיות החלו להיגלות, שיסוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של חניכי הישוב הישן... וכאשר הטיפוס היותר מצוי בין חניכי הישיבות של הישוב הישן הוא זה הצביון, ע"כ עצום הוא הניגוד במושבות נגד קבלת רבנים. וכאשר בינותי בדבר ראיתי, שאפילו אם נתגבר על כל הניגודים, ונכניס רבנים בחזקת היד, לא יביאו כלל את התועלת הרצויה, כל זמן שהניגוד הפנימי, שיסודו הוא עמוק ברוח האדם, אי אפשר לו שיסור ממקומו.

בתשובה למכתבו של הרב, כותב הרי"א הלוי⁷⁰ כי אכן "המושבות הנם עתה בימי המעבר, ואם לא יקבלו בקרוב צורת קהילות ישראל בכל פרטי הדבר הזה, אז יכולים הם להתהפך חס ושלום לתוהו ובוהו... כרגע צריכים המושבות להיות לקהילות בישראל, וזה לא יוכל להיות כי אם כאשר כל מושבה תקבל עליה רב...". גם הישוב הישן עצמו יצא ניזוק מאווירת הקדרות ששררה בו, וכתוצאה מכך התאפשר למובילי החילוניות להנהיג ולהוביל מהלכים בהתאם למטרותיהם, וכפי שכותב הרב.⁷¹

שכיון שכל המתחנכים תחת ידי בעלי תורה ויראה אינם מתכשרים ללכת עם החיים, לא מצד ידיעותיהם ולא מצד הנהגתם ונימוסיהם, ממילא נעשים הם בגדלם לאנשים חלשים,

68. שם, בסוף האגרת, עמ' קפט.

69. שם, עמ' קפה.

70. אגרות ר' יצחק אייזיק הלוי, אגרת 80, עמ' 150-152.

71. אגרות הראי"ה, אגרת קלז.

נמוגי רוח, ומוטלים על הציבור, וההולכים בדרך ההרס [=החילונית] הולכים ע"י זה ומתחזקים במפעליהם.

המציאות הזו הניעה את הרב לפעול להרמת קרנם של לומדי התורה, על ידי יצירת תהליך הבראה מנטאלי-רוחני במוסדות החינוך של היישוב החדש, ומתוך כך יוקרן בהמשך גם היישוב הישן: "על כן אנחנו צריכים להעמיד סדר בחזרים, בישיבות ובכל בתי לימוד, שלימוד יראת שמים, הכולל את כל הצד הרוחני שבתורה ומוסר, יהיה נלמד כסדרו, כדי שיהיו הדעות הולכות ומתיישרות", דהיינו שעל ידי לימוד אמונה תיווצר אווירה של העמקה וחזון, באופן שיזקוף את הקומה הרוחנית והנפשית של אנשי היישוב.

את התהליך הזה רצה הרב לקדם על ידי הקמת ישיבה שתקרין תורה בריאה על היישוב כולו, אנשי המושבות ואנשי היישוב הישן, כשהרב מציין את לימוד המדעים הכלליים ושפות זרות כאמצעים הכרחיים להשגת מטרה זו.⁷² תכלית המהלך היא שעל ידי כך תהיה יכולת להתמודד הן עם הסגנון הרוחני הקודר של היישוב הישן, והן עם החינוך החילוני:⁷³

וכל זה יהיה לו בסיס ועתיד מובטח, עם השכלול של הישיבה במילואה העליון, שתגדל לוחמים מלחמת ד', נגד בעלי הדמיון הנפסד, החושבים את עצמם ליראים, ונגד גסי השכל ובעלי טמטום הלב, החושבים את עצמם לחופשיים. הבו אחים, נתאחדה ונעשה, חזקו ונתחזקה בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו.

בהתאם לעצתו של הרי"א הלוי,⁷⁴ החליט כנראה הרב ללמד לימודי חול גם ב"עצם הישיבה", על מנת להעמיד רבנים מתאימים למושבות בטווח הקרוב:⁷⁵

72. ראה לעיל ליד הערה 48.

73. אגרות הראי"ה, אגרת צח.

74. רי"א הלוי התנגד לכל שינוי מדרג המסורתית של הישיבות, עד כדי התנגדות נחרצת לרצונו של הרב הכניס את לימודי האמונה לתכנית הלימודים. וכך הוא כותב באגרתו הנ"ל: "ואפילו האגדות והמדרשים הנגלים אין להם מקום בישיבה, כל אדם יוכל לעסוק בכל העניינים האלה כרצונו, אבל אין מקום בישיבה. הסעימינארים החדשים כולם הביאו כל זה לתוך הפראגראם שלהם, וזהו אחד מהדברים שהוציאו את הנערים מעולמם". על אף זאת, ראה הוא הכרח בהכנסת לימודי חול לישיבה ביפו, על מנת לזרז את העמדת הרבנים למושבות: "במכתבו זה יאמר גם מעלת כבודו כי אברכי ירושלים לא יתכנו לרבנים בהמושבות, ואי אפשר לתקנם לזה, ועל כן ההכרח ליסד ישיבה חדשה ביפו. אבל הלא גם אם תיווסד ישיבה חדשה ביפו, יהיו לנו רבנים עבור המושבות רק בערך עוד כעשר שנים, ומה יהיה עד הימים ההם?...ישיבה חדשה הלא לא תיווסד מאברכים מופלגי תורה, כי אם מנערים בני 15 בעלי כשרון, ועד אשר יוגדלו אלה להיות מוכשרים לצאת לפועלה ועבודתה של תורה, הלא יעברו לכל הפחות עשר שנים, ובפרט אחרי אשר הכרח גמור ללמוד עמהם גם ידיעות חיצוניות, ולהשכילם בינה, גם בעניינים רבים", ולפיכך הוא מציע בינתיים שתהיה תקופת הכשרה מנטאלית לאברכים בני היישוב הישן שלמדו בירושלים, באופן שיוכלו לשמש כרבני היישוב החדש: "ועל כן אין דרך לזה כי אם לברר מתוך אברכי ירושלים גדולי מופלגי תורה, אשר אף כי הנם יראי שמים באמת ובלבב שלם, הנם בעלי דעה ובינה לנער מהם את השטותים אשר אין רוח הבריות נוחה מהם... אברכים אשר יהיה כוחם חדש להלחם עם אויבי תורה בשער, ולהביא רוח קדושה בקרב המושבות, רוח ישראל בכל טהרתו, ושיהיה ביכולתם לעמוד על פי דרך ארץ ובנימוס נגד כל רוח בער ורוח משחית. וזה עלינו לחפש בנרות בירושלים

ובמה שנוגע לרבנים במושבות, אע"פ שאי אפשר הדבר שתעגנה המושבות, עד אשר יוכלו לצאת מהצעירים שבחניכי הישיבה ראויים להוראה ולרבנות הישוב החדש, מ"מ אפשר לתקן הדבר ע"י מה שניקח מבחירי תלמידי הישיבות מירושלים, מצפת ומטבריא, אחדים ת"ח הגונים, וע"י שימוש של שנה ושנתיים יהיו כבר מורגלים בהנהגה, הדרושה לרבנות המושבות, ובתהלוכות החיים המתקבלות בהן⁷⁶. ואם ימצא לנו ע"ז די יכולת נוכל לבוא במשך זמן קצר אל המטרה, להושיב רבנים הגונים, שיהיו לחן ולתפארת במושבות, ושדבריהם ונימוסיהם יהיו מתקבלים יפה, ויוכלו לפעול הרבה להרמת קרן היהדות, ויהיו סוללי דרך לחניכי הישיבה הגמורים, אשר יצאו חמושים בכל אותם דרכי הזיין, שבני הדור החדש הבאים לכבוש את א"י מתגדרים בהם, באופן יותר שלם ומשוכלל בעה"י.

כפי שניכר בדברי הרב, הכנסת לימודי החול לישיבה אינה מתוך מחשבה שכך ראוי שיהיה לכתחילה בישיבה לבחורים, אלא כהוראת שעה, כאמצעי לבנות אישיות של תלמיד חכם בריא וזקוף קומה, וכחלק מתהליך הבראת היישוב. במצב שנוצר, ראה הרב צורך השעה בעיסוק בלימודי החול, בבחינת "עת לעשות לה' הפרו תורתך", וכלשון הרב:⁷⁷ "ובפרט לעת כזאת, עת לעשות לה' לחזק את ידי אמוני ה' בכל צד של חיזוק המוסף אומץ בדרכי חיים".

יחד עם זאת, לימודי החול היו אמורים להיות רק בגיל הצעיר יותר, כחלק מתהליך בנייה מנטאלית באופן שיתאים לאנשי היישוב החדש, ובישיבה עצמה לא היו אמורים להיות לימודי חול, כדברי הרב: "המחלקה העליונה היא באמת הישיבה. בקרבה לא יימצא מקום כי אם לתורה, אבל לתורה בכל עשרה ותפארתה"⁷⁸. העובדה שבסופו של דבר גם בחורי הישיבה עצמה למדו לימודי חול, היא כנראה משום שהם היו חסרים את ההכנה המנטאלית שהרב ראה כהכרחית על מנת לשמש כרבני היישוב החדש, משום שהתחנכו לפני הישיבה במוסדות הישוב הישן, וכפי שהציע הרי"א הלוי באגרתו הנ"ל אל הרב.

נכון, אמנם, שהרב מתבטא מספר פעמים ביחס ללימודי החול בישיבה ביפו כביכול הכנסתם לישיבה היא ממניעים אידיאליים, אך כאמור לעיל אין זה מתיישב עם דעתו כפי שהביע אותה

ולהשיג ולהשתדל לתקנם, אולי תחת השגחת כבודו, אם איזה חודשים או גם כשנה, הכול לפי כישרוני האיש וענייניו". מסתבר שכונתו שבתקופת הכשרה זו יוקדש זמן גם ללימודי חול, וכפי שכתב שזהו "הכרח גמור" על מנת להכשירם כראוי לצרכי הקהילות.

75. אגרות הראי"ה, אגרת קמט (עמ' קצו).

76. באגרות קמו וקמט ניכר שהרב נטה יותר מרי"א הלוי לאפשר לימודי חול בשל הכרחיותם להבראת היישוב, ואם כעת רואה בכך גם הרי"א הלוי הכרח (כדלעיל), מסתבר שגם הרב מתכוין במילים "שימוש של שנה ושנתיים" להכשרה כזו הכוללת גם לימודי חול, שהרי על כך דובר בהתכתבות ביניהם.

77. אגרות הראי"ה, אגרת רפט.

78. אגרות הראי"ה, אגרת קמו. יש לשים לב לעובדה שמשפט זה נכתב במקור בהדגשה, דבר שכמעט שאין לו אח ורע באגרותיו של הרב:

פעמים רבות ביחס למוסדות אחרים, ובפרט אין זה מתיישב עם המשפט הנ"ל ביחס לישיבה עצמה: **"והמחלקה העליונה היא באמת הישיבה. בקרבה לא ימצא מקום כי אם לתורה, אבל לתורה בכל עשרה ותפארתה"**. אם אכן לדעת הרב התורה בשלמותה נלמדת דווקא בשילוב לימודי חול, מדוע הוא מתנגד לשילובם ב"עצם הישיבה"? אין זאת, אלא, שלדעת הרב על אף חשיבותם של לימודי החול ללימוד התורה, יש לדחות את העיסוק בהם לגילאים מאוחרים יותר, לאחר התבססות בתורה בישיבה לאורך שנים. ההתייחסות של הרב להכנסת לימודי החול בגיל צעיר כבעלת ערך אידיאלי, מגיעה ממקום אחר – לא מדין לימודי החול, אלא מדין ההכרח. כך היא דרכו של הרב, שדברים שהכרח לעשותם "הנם יותר ניכרים לפנינו שמעשה שמים הם, 'נורא עלילה על בני אדם'",⁷⁹ וממילא יש מקום לעסוק בהם גם מצד ערכם האידיאלי. זאת, בתנאי שאכן מדובר בהכרח גמור, ולפיכך כל עוד אין זה הכרחי, השתדל הרב להימנע מלערב לימודי חול בתוכנית הישיבה, ומשנוצר ההכרח, צורפו להכרח גם סיבות אידיאליות.

ואכן, בספר הזיכרון שערך הרב מימון לזכרו של הרב, מציין הוא כי "בעיות החינוך העסיקו אותו ביותר, מכל הבעיות הגדולות האחרות המסורות לליבו. חפצו ומטרתו העיקרית אמנם היה – החינוך התורני-החרדי הנהוג בישיבות בגולה. בכיוון זה כיוון את פעולתו בישיבת "שערי תורה" ביפו, שהתאמץ להעלותה למדרגת ישיבה גדולה..."⁸⁰.

ז. סיכום

1. ישיבת הרב ביפו אמנם לא הצליחה לממש את חזונו של הרב, אך תוכניותיו של הרב ורצונו להתאים את הישיבה לצרכי הדור נותנות לנו כלים להבנת דעתו ביחס ללימודי החול.
2. תכליתה הראשונית של הישיבה לבחורים הייתה להיות ככל ישיבה, העוסקת בתורה בלבד, אך בהדגשה משמעותית של העיסוק של כלל תלמידי הישיבה בלימוד אמונה, שמלבד ערכו העצמי יועיל הוא להתמודד כראוי עם החילוניות.
3. מעבר לכך, תוכננה הקמת קבוצה נבחרת של תלמידים שיעסקו בלימוד אמונה באופן מעמיק יותר, ובלימוד חכמת ישראל על מקצועותיה השונים.
4. לקבוצה נבחרת זו, אכן תוכנן כי לאחר שנות לימוד מרובות ילמדו גם לימודי חול, כאלה הנצרכים כהכשרה לקראת לימוד תורת הסוד, או כדי להעמידם כ"גדולי דעה כאלה, שיוכלו לעמוד בראש השורה של ההשפעה על הכלל בישראל ובעולם",⁸¹ אך אין זה חלק מתכנית הלימודים לכלל

79. אגרות הראי"ה, אגרת נש (עמ' סו).

80. 'אזכרה' א' [תרצ"ז], עמ' קי, מופיע גם בספר 'חיי הראי"ה', עמ' רעז-רעה. וראה 'שרי המאה' חלק ו, עמ' 281, עדותו של הרב מימון על רמת היכרותו עם הרב: "...משך של יותר מעשרים וחמש שנה, שהיה לי הכבוד להיות ידיד נאמן ומסור לרבנו...". עדויות נוספות על דעתו זו של הרב, אמנם מתקופות מאוחרות יותר, ראה במאמר ב'המעין' (צוין לעיל הערה 1), עמ' 49-50.

81. ראה לעיל ליד הערה 42.

הלומדים, כדברי הרב "לפעמים נמצא כמה מקצועות, שאי אפשר ללמד אותם בעצם היכל הישיבה, מפגי שאינם שווים לכל נפש, ויוכלו להמשיך ולחקות את הראויים אותם שאינם ראויים לכך. זה מסור כמובן למנהיג ראשי, הנותן לבו לעדרים"⁸².

5. הוספת לימודי החול לתכנית הישיבה ב"מחלקות התחונות", אם כן, לא הייתה מלכתחילה, אלא משום שהתברר שיש בהם הכרח זמני, כהוראת שעה, כדי ליישם את אחת ממטרות הישיבה – הרמת רוח היישוב, ובכלל זה העמדת רבנים המתאימים לאופיו של היישוב החדש.

6. על אף צורך זה, הדגיש הרב שבישיבה עצמה, "המחלקה העליונה", לא יוכנסו לימודי חול.

7. העובדה שלבסוף הוחלט שיימדו לימודי חול גם בישיבה עצמה היתה כהוראת שעה בתוך הוראת שעה – לזרז את העמדת הרבנים למושב.

82. אגרות הראי"ה, אגרת קמט, עמ' קצה. משפט זה הובא כאן בעיקר כמליצה ולא כראיה, משום שיתכן שהרב לא התכוון בו ללימוד לימודי החול, אלא ללימוד תורת הסוד, ואכמ"ל. מכל מקום, כאמור אפילו ביחס ללימודי חכמת ישראל מציין הרב שהם רק "חלק רשום מהמצוינים ביותר", וזאת על אף שמדובר על עיסוק בספרי הקודש, כהגדרת הרב באגרת צח "החלק הרוחני והמדעי שבתורה לכל צדדיו", וקל וחומר בנוגע ללימודי החול. ביחס לעיסוק בלימודי חול כהכנה ללימוד תורת הנסתר, ראה גם אגרת תרב.